

О.Л.Якубін, асп., КНУТШ
O.L.Yakubin

До концептуалізації поняття політичного часу¹

У даній статті політичний час охарактеризовано, як необхідну складову сучасного політичного знання. В ній висвітлено такі три основні теми. (1) Типові наявні дефініції політичного часу. (2) Власне авторське визначення та розуміння політичного часу. (3) Політичний час та його можливі імплікації в сучасній політичній науці.

Towards the conceptualize the definition of the political time

The Political Time is described as a necessary part of the contemporary political knowledge in this paper. Three main themes are developed. (1) Most "popular" an mass definitions of the political time. (2) Own Author's definition and his interpretation of the political time. (3) Political time and its possible implications in the contemporary political science.

Поняття політичного часу є відносно новим для політичної науки, хоча „політична реальність” є темпоральною за своєю суттю. Тому на питання „Що таке політичний час?” сучасна політична наука не зможе дати розбірливі відповіді без звернення до теорії політики, причому, в значно ширшому діапазоні, ніж це зазвичай собі уявляють більшість дослідників даної сфери. Однак, розуміння цього ставить перед нами більше аналітичних проблем, аніж дає прямих відповідей.

У 2004 році в Хадерсфілдському університеті (University of Huddersfield) (Об'єднане Королівство) на одній із конференцій англійський політичний аналітик В.Брїйсан (Valerie Bryson) у своїй доповіді під красномовною назвою „Час”, з деяким песимізмом констатувала, що „поняття «часу» майже не використовується в політичній теорії основного напрямку (mainstream political theory), він (час) розглядається просто як даність, як факт природи (і то другорядний!), як дещо само собою зрозуміле, і аж ніяк не як необхідна складова політичних концепцій чи предмет, який потребує подальшого теоретичного і прикладного дослідження, за деякими рідкісними випадками, які

---

¹ Ця стаття була опублікована у Віснику Київського університету, випуск № 90 за 2008 рік. Мій контактний імейл для питань чи коментарів щодо статті, а також загалом щодо досліджуваної тематики: randaltor@ukr.net.

лише підтверджують загальне правило. Якщо ви спробуєте пошукати інформацію про політичний час на сторінках більшості спеціалізованих книг з політичної теорії чи політичних концепцій – ви навіть там не знайдете жодної згадки, такої інформації там просто немає!” [1].

З цим категоричним твердженням В.Брійсан можна погодитися лише *частково*. Справді, час потрапив у фокус дослідження політичної науки нещодавно, з того самого часу, як класична політична теорія, де час був ключовим прихованим (латентним) поняттям, поступово перетворилась на позитивну науку, орієнтовану на *емпіричне дослідження* та *цілеспрямовану зміну* політичної реальності; тим самим європейська політична наука ХХ ст. відображала/продукувала нову політичну практику пов’язану, з посиленням цілеспрямованої та контрольованої діяльності політичних агентів [2] (і особливо, віру у можливість та необхідність таких дій у широких верств населення й самих дослідників політики) в більшості країн Західної Європи та особливо – в Радянському Союзі.

Для таких політичних агентів, темпоральні пласти „минулого” виступали тепер не лише „скарбницею досвіду”, але й способом *прояснення „теперішнього”*, основою, ресурсом для легітимації певних політичних дій по цілеспрямованій (а не переважно стихійній, як до того) *трансформації та проектуванню* „політичного ландшафту”, що так чи інакше пов’язувалися зі „звільненням” від усяких там „анахронізмів минулого” („експлуататорського класу”, „феодальних пережитків”, „відсталості” чи ще чогось такого не менш грандіозного), або зі свідомим (і не дуже природним) культивуванням „славного минулого”, цілеспрямованою „консервацією” однієї з канонізованих версій „минулого”, яка однак ніколи і ніде не існувала за виключенням можливо голів її творців та на сторінках купки написаних ними „історичних”, „об’єктивних” книжечок чи памфлетів (як приклад, створення практично з нічного „віковічних” та безсумнівну „славних” політико-церемоніальних „традицій” Британської монархії, своєрідного „еталону вишуканості та благородства” для дуже багатьох в наш час (і не лише англійців), які однак до

зникнення справді прадавніх та складних монархічних звичаїв в Німеччині, Росії чи Австро-Угорщини після 1917 року, вважалися на континенті вкрай примітивними, модерніськими і взагалі – ознакою „поганого смаку”) [3].

Вищенаведений сюжет є лише одним із можливих штрихів даної проблематики, очевидною є нагальна потреба зробити деякі концептуальні уточнення ширшого плану для прояснення феномену політичного часу і його можливих імплікацій в сучасній (в тому числі – вітчизняній) політичній науці, що ми й спробуємо зробити в даній статті.

Досить нечисленні вже наявні західні дослідження політичного часу (або хронополітики [4]) та часу в політиці, на нашу думку, можна умовно поділити за чотирма „аналітичними фокусами,“:

культурно-антропологічний (деякі роботи *П.Сорокіна*, *Р.Мертон*, *К.Гірца* та інших), початки якого можна прослідкувати ще з 30-х років ХХ століття, в теоретичному сенсі основна увага в його межах приділялась використанню одного з варіантів структурно-функціонального підходу (переважно у мертонівській модифікації) до дослідження так званого „незахідного політичного процесу” і пов’язаних з ним темпоральних структур і їх функцій;

політико-соціологічний, представлений конкретними емпіричними дослідженнями *Дж.Велліса* (*George Wallis*) та *Р.Клормен* (*Ricardo Klorman*) щодо політичного часу та його впливу на прийняття політичних рішень і вивчення з точки зору „бюджетів часу” поведінки виборців (кінець 60-х років – 70-ті роки минулого століття), а у 80-х цей фокус доповнився історичним макропідходом „часо-просторових реальностей” *І.Валлерстайна*;

історико-економічний, перші дослідження в даному контексті з’явилися у 70-х роках (роботи *П.Кеннеді*), а у 80-х та 90-х роках вагомий внесок в розробку уявлень про час в політиці вніс *Дж.Модельскі*. Часовий вимір політичного процесу в розробках *П.Кеннеді* та *Дж.Модельскі* відображений концепцією циклічного підходу до політики на рівні окремої держави та усього світу, що має багато спільного з теорією економічних циклів та „довгих хвиль”

Кондратьєва. В останніх розробках Дж.Модельскі довгі цикли такого роду вписані в більш масштабні цикли „глобальної політичної еволюції”;

епістемологічно-філософський (з середини 70-х років), представлений дромологічною концепцією розуміння політичного часу *П.Вірліо* та роботами *І. Пригожина*, які торкаються проблематики часо-орієнтованих процесів, що, на його думку, можуть бути корисними для прояснення багатьох „білих плям” динаміки будь-яких нерівноважних (тобто відкритих до впливу їхнього власного зовнішнього середовища) систем, як у сучасних фізичних, так і суспільно-політичних дослідженнях.

Роботи вітчизняних чи російських авторів (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) позначені „стихійною” *еклектичністю досліджень* щодо проблем хронополітики. Ось чому, тут досить складно виокремлювати якісь окремі „школи” хронополітики, розвиток яких пов’язаний з якоюсь окремою сферою аналізу – культурно-антропологічного, політико-соціологічного, історико-економічного або методологічно-філософського. Скоріше мова йде про те, що ці дослідження або свідомо калькували один із „західних” підходів, або ж зосереджувались одразу на декількох проблематиках. Найбільш популярними з таких еклектичних комбінацій були: а) *історико-економічна з епістемологічно-філософською* (*М.В.Ільїн, В.В.Ільїн, С.Дацюк, В.Грановський, М.Шульга, Б.Парахонський*); б) *епістемологічно-філософська з політико-соціологічною* (*О.С.Панарін* [ранні роботи], *С.І.Семенов*), *епістемологічно-філософська з культурно-антропологічною* (*О.С.Панарін* [„Глобальне політичне прогнозування”], *В.Цимбурський*). Щодо рівнів здійснюваних досліджень, то більша частина з них акцентувала свою увагу на *макро-* та *мезо-* підходах (тобто на темпоральних аспектах світової політики і політичних курсів окремих держав), а *мікрорівень* (поведінка агентів політики в часі) майже не брався до уваги (за виключенням хіба що спроби концепту *М.В.Ільїна* поєднати ці підходи і то з домінуванням макрорівня).

Вище наведені дослідження політичного часу пропонують нам різні погляди на те, що таке політичний час, які його функції та ін., але попри це

вони усі об'єднані спільністю своїх теоретичних засновків – розумінням того, що *політика існує у часі і ніяк інакше*; вона не якийсь розрізнений миттєвий статичний „знімок” подій і процесів, що ми їх називаємо „політичними”, а тривале, протяжне утворення, що має минуле, теперішнє й майбутнє. На цьому тлі видається доцільним синтезувати та критично оцінити поширені у наявній літературі підходи до концептуалізації поняття „політичний час” щоб на основі такого синтезу і їх критики наблизитися до глибшого розуміння проблеми темпоральності в політиці. Ці міркування слід конкретизувати й доповнити.

Американський політолог *Ч.Майер* стверджує, що політика стосується часу принаймні в двох аспектах: перший, пов'язаний з загальним уявленням про політичні устремління, тобто з тим, як *політична спільнота відтворює себе в часі*, другий передбачає контроль над часом, тобто *розподіл цього вкрай цінного політичного ресурсу* [5].

Щоб це перевірити треба просто звернутися до нашого повсякденного життя; і в першу чергу, до тих ментальних структур, за допомогою яких ми сприймаємо ті події і процеси, що відносяться до сфери спільного вироблення рішень та змагання за владні повноваження з метою їх реалізації. Або поміркувати над тривалістю існування в часі та часовою обумовленістю/визначеністю певних політичних явищ і процесів – тією чи іншою державою, інститутом, політичними практиками; поглянути на паралельне існування чи взаємозв'язок політичних інститутів/практик з різним ступенем модернізації – від протополітичних „племінних структур” в джунглях Амазонії до „рафінованих” політичних моделей індустріальних держав Західної Європи тощо.

Попри вдавану „легкість” такої відповіді при рефлексії над нею ми обов'язково приходимо до ще одного висновку: *політичний час не може бути зведений до часу календаря та годинника*, тобто в строгому розумінні – до календарного та астрономічного часу. Хоча, слід пам'ятати, що політичний час може попередньо існувати тоді, коли ми передбачаємо календарний і – особливо – фізичний час.

Ми також можемо припустити – спираючись на наші попередні міркування, – що політичний час не є сам по собі *формою одиниці*. Адже політичний час, як поняття, якому притаманний власний зміст, пов'язаний із соціальними та політичними блоками подій, конкретними діючими людьми чи такими, що зазнали впливу їхніх дій, а також із інституціями та організаціями. Всі вони мають визначену та внутрішньо властиву їм спрямованість дій зі своєю власною часовою динамікою і ритмом. Тому надалі ми будемо вести мову не про якийсь один політичний час, а про синхронно існуючі *пласти багатьох політичних часів*, хоча в тексті, віддаючи данину пануючій науковій (і мовній) традиції, будемо послуговуватися словосполученням „політичний час” в однині, не забуваючи, при цьому, про його сутнісну множинність.

Щодо наявних дефініцій політичного часу то найбільш типові з них схожі на визначення дане у відповідній статті „Політологічного словника” (1994) за редакцією *С.С.Андрєєва*, де *політичний час* розглядається як *складова (периферійна) частина загальної схеми економічного детермінізму*, в повній відповідності з вульгаризованою і догматизованою тезою про первинність економіки і вторинність політики: „якщо одиницею соціального часу є формація, то політичного – тип її політичних відносин” [6].

В українському „Політологічному енциклопедичному словнику” (1997) за редакцією *Ю.С.Шемшученко* та *В.Д.Бабкіної*, подається змістовніше та адекватніше за попереднє визначення, згідно з яким „політичний час – певний відрізок, період, у який здійснюються політичні події, що визначають усе політичне життя. Політичний час не є календарним часом. Це час політичних подій, сутнісна характеристика змісту політичного життя на певному конкретно-історичному етапі його розвитку...час політичний розкриває політичне життя і як поступовість його прогресивного розвитку, і як повернення (повністю або в якихось аспектах) до того політичного (економічного, соціального, духовного та ін.) життя, яке минає. Бувають «сму́тні часи» (лихоліття) у політичному житті суспільства. «Лихоліття» - це момент у політичному житті, коли точиться боротьба протилежних сил і немає

ясності, хто куди і заради якої мети йде (? – О.Я.)... Наука ще має визначити зміст подій у так званих комуністичних і посткомуністичних країнах, проте їх становлення розпад, охоплюється певним політичним часом у новітній історії світу. Політичне життя Східної Європи наприкінці ХХ ст. характеризується розпадом тоталітаризму, кризою імперської централізації... Для України 90-ті роки ХХ ст. – це політичний час переходу до незалежності, легітимності, демократичності...” [7]. Як бачимо, це визначення також має певні вади, серед яких найпомітнішими є оперування якимось літературними жаргонізмами такого ґатунку, як „лихоліття”, „сму́тні часи”, які більше приховують ніж пояснюють (не кажучи вже про їх ясну нормативіську заангажованість), а також не зовсім усвідомленою самими авторами цієї дефініції плутаниною у локалізації політичного часу (або часів): то за його(їх) допомогою характеризують окрему країну, то перестрибують, без усяких попередніх уточнень, вже на усю Східну Європу, її політичне життя.

Для польського політолога *А.Боднара*, *політичний час* – міра довготривалості існування будь-якого способу організації влади, що включає в себе або періоди існування певного політичного явища, або ж період змін[8]. Схоже на попереднє визначення політичного часу, запропонував російський політолог *А.А.Дегтярьов*, за яким він є „тривалістю існування, „життям та смертю” державних інститутів та інших соціально-політичних суб’єктів і протяжною стійкістю станів тих чи інших відношень між ними”[9].

Американський дослідник *С.Сковронік* (*Stephen Skowronek*) пропонує досить вузьке трактування феномену політичної темпоральності в контексті та на матеріалі політичного процесу США. На його думку, аналітичним ключем до розуміння президентської політики в часі і місця президентства в американському політичному розвитку, є взаємозв’язок з часом, який він і називає „політичним часом” та „тривалим часом” (*secular time*). Він пише, що політичний час це „історичний посередник за допомогою якого відтворюються структури повноважень Президента США” [10], а тривалий час, це так само „історичний посередник через який вже його владні структури можуть

репродукуватися” [11]. Для Сковроніка, президентське лідерство в політичному часі відсилає до „різноманітних взаємозв’язків проекту президентських повноважень між встановленими ідеологією та інтересом обов’язками” й „власними президентськими діями, в період його каденції” [12].

Більш „рефлексивний” підхід, без конкретизації окремих політичних агентів та структур в інтерпретації феномену політичного часу пропонує *М.В.Льїн* в своїй статті зі схожою назвою - „Феномен політичного часу”. На його думку важливою є не лише проста послідовність дій, а також (що набагато важливіше!) те *значення*, яке надають співвідношенню дій самі учасники інтеракції. Тобто використовуючи критерій „*момент взаємодії*”, можна провести різницю між: (а) власним баченням моменту взаємодії, (б) самоочевидним для учасників взаємодії значенням цього моменту і (в) моментом, як він рефлектується і обговорюється учасниками взаємодії. Відповідно політичний час, за ним, „створюється моментами різного роду і масштабу, його можна уявити, як деяку безпосередньо сприйнятту низку моментів, котрі пов’язують дії агента чи спостерігача, а також як більший за масштабами час подій різних агентів і спостерігачів, які встановлюють своє розуміння зв’язків (моментів взаємодії і залежності, їх „по черговості” у взаємовідношенні один до одного) між прямими і опосередкованими діями, і нарешті, як в принципі таке, що не підлягає спогляданню, але рефлексивно здійснює вплив на агента дифузне поширення по безлічі траєкторій і по безлічі площин імпульсів різного роду змін. Таким, чином, слідуючи за цією логікою, ми можемо виділити: „(а) політичний час, як момент чи низку моментів, (б) політичний час, як момент моментів, (в) політичний час, як поняття чи ідею” [13]. Для більш наглядної ілюстрації вищезгаданої інтерпретації політичного часу доречно зобразити її у вигляді таблиці (див. *табл. 1*).

Основна схема видів (масштабів) політичної темпоральності (за М.В. Ільїним)

	I. інтуїції безпосереднього, „реального” часу агента (спостерігача)	II. не рефлексивне значення часу для множини агентів (спостерігачів)	III. загальний сенса часу для безлічі множин агентів (спостерігачів)
А. момент	А (1) момент агента (спостерігача)	А (2) „відчуття моменту” множиною агентів (спостерігачів)	А (3) тематизація моменту як предмету комунікативної взаємодії безлічі множин агентів (спостерігачів)
Б. Момент моментів	Б (1) момент моментів агента (спостерігача)	Б (2) практична схема часу множини агентів (спостерігачів)	Б (3) розуміння часу як момент моментів безлічі множин агентів (спостерігачів)
С. Сукупне дифузне середовище взаємодії	С (1) ідея часу агента (спостерігача)	С (2) загальна ідея часу множини агентів (спостерігачів)	С (2) хронополітики, як узагальнене розуміння максимально тематизованого часу

Джерело: М.В. Ільїн Феномен политического времени. // Полис. – 2005. – № 1. – С. 5-20.

Існують й інші дефініції політичного часу, але за деякими виключеннями вони майже дослівно повторюють вище наведені, які також є не дуже вдалимими, бо не повністю розкривають суть політичного часу, залишають поза увагою його специфічні когнітивні й евристичні аспекти, або ж навпаки є надміру громіздкими (і тому - досить незручними у використанні).

Також вважаємо, що більшість із авторів вищенаведених визначень виявилися в полоні широко розповсюдженого стереотипу інтерпретувати майже кожне політичне явище чи процес виключно як *феномен*, тобто як явище, яке дане нам у досвіді і осягається за допомогою чуттів. Мабуть, саме ця обставина й заважає спробам багатьом із них досягти більшої глибини пізнання сутності політичного часу. Ось чому ми вважаємо за доцільне навести його власну дефініцію.

Отже, після декількох вступних тез, яку загальну („робочу”) термінологічну дефініцію політичного часу ми можемо сформулювати?

Гіпотезою нашого дослідження є те, що *політичний час* ми маємо розуміти як (1) *континуум (неперервно-протяжне утворення)*, в якому одні

політичні події, процеси замінюються іншими в напрямку від минулого до майбутнього, тобто певні політичні структури/агенти продовжують існувати в різних точках в тому ж або зміненому стані, такі точки ми можемо назвати „часовими точками”, дистанція між ними може бути названа довжиною часу, а загальне відчуття протяжності будь-якої із цих точок або ж їх усіх разом і дистанцій між ними може бути визначено, як відчуття самого часу; (2) це сам внутрішній процес мінливості, розвитку, трансформації морфології політичних структур (міст, регіонів, держав, глобальних систем та ін.) у їх взаємозв'язку з політичними агентами та їх раціональними діями/ініціативами/реакцією на такі зміни.

З вищенаведеного дуального тлумачення політичного часу ми можемо вивести, що він з одного боку має *есенційно-субстанційну основу* (існує як окрема реальність (минуле/сучасне/майбутнє), частина, фрагмент, вимір світ-системи; в такому ракурсі він сам є предметом нашого дослідження), з іншого – він є *„своєрідною ментальною конструкцією*, створеною для того, щоб організувати очікування від майбутнього й спогади минулого” [14], тобто, є *інструментом*, за допомогою якого проводиться і стає взагалі можливим наше дослідження. Ця конструкція не виникає спонтанно, вона повинна бути спеціально зібрана, досліджена й „вирощена” для того щоб не лише надавати форму алгоритмам політичної дії, не просто ставати найважливішим ресурсом володарювання, але й робити можливим і осмисленим саме існування політичних агентів. Саме час дозволяє зв'язати різноманітні й різнопланові дії в єдине „тіло” політики. В цьому сенсі політичний час має також *ноуменальні властивості*, тобто є сутністю, яка досягається тільки розумом.

З іншого боку, таке бінарне розуміння політичного часу викликає певний парадокс, згідно якому він існує й ніби не існує. З точки зору чистої логіки, реальність не є темпоральною, оскільки існує лише теперішнє. Минуле вже не існує, а майбутнє ще не існує. Цей парадокс, на нашу думку, може бути розв'язаний в такий спосіб: *минуле і майбутнє* – межі, які визначають *теперішнє* в точці свого зіткнення. Ось чому *теперішнє* не може існувати,

якщо *минулого і майбутнього* не існує; вони (минуле і майбутнє) діють в теперішньому, яке надає їм сенс через сам процес змін, його сприйняття, рефлексію, наявність спогадів, механізмів соціальної і політичної пам'яті тощо. Тобто – *політичний час* можна зрозуміти як деякого роду „ієрогліфи”, що доводять до нашої свідомості те, що відбувається в „політичній реальності”. Ієрогліфи самі по собі не схожі на ті події/сутності, що ними репрезентуються. Але вони можуть вірно передавати як самі події/сутності, так – і це найголовніше – і ті відносини, що між ними існують.

Також очевидним є те, що яку б сторону політичного часу ми не брали б до уваги, вона завжди буде пов'язана і буде визначатися по відношенню до „спостерігача”, тобто певного дослідника політики чи самого політичного агента, який намагається аналізувати ті чи інші проблеми, що пов'язані з обранням ним певної раціональної (результативної) поведінки, стратегією діяльності, тобто самою політикою, як такою. Такий підхід дозволяє по-новому поглянути на взаємозв'язок ролі „спостерігача” й так званої „проблеми об'єктивності” в політичній науці.

Не зовсім точно, зважаючи на „логіку” політичних часів, вважати, що існує лише відома часова тріада *минуле/теперішнє/майбутнє*, хоча при спробі тематизації політичних часів неминуче доводиться використовувати ті одиниці часових вимірів, якими зазвичай ми оперуємо в повсякденності, а також якими послуговуються природничі науки. Скоріше в політичному часі ми маємо справу з більш складними темпоральними формами, наприклад, лише „теперішнє” ми можемо розглядати як складне поєднання як мінімум трьох часових форм – *минуле в теперішньому/теперішнє в теперішньому/майбутнє в теперішньому*; кожна з них, з точки зору „спостерігача”, може розглядатися як *політична пам'ять/досвід, політична дія/реакція, політичні задуми/горизонти можливого* тощо.

Таким чином, ми бачимо, що сучасне наукове розуміння політичного часу виключає його абсолютизацію, трактування часу виключно як вмістилища загальних, універсальних, вічних законів політичного розвитку. Сучасні

підходи, концепції політичного часу намагаються розташуватись між двома полюсами дослідницького світогляду - швидкоплинністю і вічністю. Так, Дж. Модельскі однаково критикує ігнорування проблеми часу, як з боку політиків, які заклопотані лише проблемами сьогодення і прагненням отримати короткотерміновий зиск, так і теоретиків, які зайняті „фанатичним пошуком загальних теорій” і які, як він іронічно наголошує, „мають мало часу для самого часу!” [15].

Окрім цього, введення в науку категорії „політичний час” як змінної величини, яка може і повинна використовуватися в усіх сучасних фундаментальних і прикладних політичних розвідках, є *спробою звільнитися* в дослідженні політичної динаміки від *нормативного, оціночного змісту*. Традиційні поняття політичної науки, такі, як політичний розвиток, безпосередньо пов’язані з певною перспективою в розумінні політичної мінливості, яка передбачає наявність „нижчих” і „вищих” форм політичної організації і трансформацію політичних інститутів в ім’я наближення до „вищих” (наявних чи ідеально сконструйованих) взірців. Як справедливо зауважив з цього приводу один із засновників „Англійської школи” міжнародних відносин Х.Булл: „Якщо теорії, які ми використовуємо, є майже виключно західними, як по своєму походженню так і по своїй орієнтації, то чи можуть вони сприяти адекватному розумінню переважно незахідної світової політичної системи? (1972)”[16]. Ці слова залишаються слухними і в наш час, на початку XXI століття, коли політична наука занадто часто відображає політичні, ідеологічні і епістемологічні забобони західної, в першу чергу, „американської цивілізації”. Як наслідок такого сприйняття зовнішнього світу *західна політологія – як і західна соціальна наука в цілому – нерідко справедливо сприймається не інакше, як витонченою ідеологією і набором концептуальних інструментів, які використовуються в якості засобів для виправдання глобальної гегемонії Заходу*. Саме з різноманітними варіаціями такої перспективи пов’язані основні поняття традиційної політології, які відображають динаміку політичних інститутів і процесів – реформа, революція,

еволюція, ускладнення, модернізація. В звичайному сенсі вони відображають чи виключно історично обмежене знання про мінливість західних політичних інститутів і прагнення до надання цьому локальному, частковому досвіду всесвітньо-історичного значення, або ж інтенцію політично зорганізованих соціальних груп до здобуття влади. Хронополітика, в такому ракурсі, конструює принципово інше, порівняно з цими поняттями, бачення політичної мінливості, а також можливостей дії, яка ґрунтується на пізнанні якісної часової визначеності політичного процесу. Не менш важливим, в методологічному сенсі, є й зв'язок категорії політичного часу з *некласичною* і, особливо, *постнекласичною науковою раціональністю*, тобто з відповідним дослідницьким арсеналом, що видається досить прийнятним для відкриття нового „континенту” досліджень в сучасній політичній науці; арсеналом, який дозволяє(ить) дослідникам працювати з різноманітними перспективами, що пов'язані з *розширенням нашого розуміння того як соціальний, політичний розвиток відбувається в часі*, і яким чином темпоральні взаємозв'язки серед досліджуваних політичних змінних можуть мати глибокий вплив на їхню взаємодію. Конструктивні дискусії навколо таких теоретичних конструктів, як проблеми „структури і агенту”, „визначеного шляху” („path dependence”), „синхронізації” („timing”), „часових рядів” („sequence”), „політичної тривалості” („duration”), „довготривалих політичних процесів та їх результатів” („long-term processes and issues”) безпосередньо пов'язані з теоретико-методологічним осмисленням інституційного розвитку, ще й в тому сенсі, що можуть допомогти краще *інтегрувати мікро-основи* політичної поведінки в дослідження *макро-історичних процесів*.

1. Bryson V. Time (article) // <http://www.hud.ac.uk/politics/research/confs/index.html> 2. Поняття „політичний агент” використовується в цій статті на протипагу суб'єкту та індивіду з метою запобігання догматичним інтерпретаціям структуралістських й феноменологічних підходів до вивчення політичної реальності. За своєю суттю воно є близьким до поняття „соціальний агент” введеного П.Бурдьє. Поняттю „суб'єкт” використовується, зазвичай, в широко поширених уявленнях про „моделі”, „структури”, „правила”, коли дослідник нібито приймає „об'єктивну” точку зору, бачачи в суб'єкті маріонетку, якою керує структура і таким чином, позбавляє його можливості діяти самостійно, його власної активності. На протипагу такому погляду, політичні агенти „не є автоматами, що відлагоджені як годинник у відповідність до законів механіки, які їм особисто залишаються невідомі (або маловідомі)”, вони свідомо та творчо діють на власний розсуд реагуючи на зовнішні виклики чи реалізуючи певні власні стратегії, їх поведінка є без сумніву *раціональною*, так як вона спрямована на реалізацію їх власних ініціатив/інтересів в межах тієї інформації, яку вони отримали й якою володіють. 3. Детальніше про цей та інші історико-політичні містифікації пов'язані з маніпуляцією історичною

та політичною пам'яттю дивись: Винайдення традицій// За ред. *Е.Гобсбаума і Т.Рейнжера*. – К., 2005. 4. Тут треба уточнити відразу, що в цій статті ми не будемо проводити чітких теоретичних меж між поняттями „хронополітика” і „політичний час” (хоча вони існують), а просто зупинимось на тому, що *хронополітика – це теоретична генералізація політичного часу, його феноменальних і ноуменальних властивостей у їх взаємозв'язку/взаємовпливі з політичними агентами, їх поведінкою та реакціями*. 5. Цит. за: *Ильин М.В.* Феномен политического времени // *Полис*. – 2005. – № 1. – С.5. 6. Политологический словарь. – М., 1994. – Ч. II. – С.52. 7. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів // За ред. *Ю.С. Шемчученко, В.Д. Бабкіної*. – К., 1997. – С.385. 8. *Дегтярев А.А.* Основы политической теории (книга) // <http://degtarev.narod.ru>. 9. Там само. 10. *Skowronek St.*, *The Politics Presidents Make: Leadership from John Adams to Bill Clinton*. - Cambridge MA: Harvard University Press, 1997. – P. 30. 11. Ibid. P.30. 12. Ibid. P.30. 13. *Ильин М.В.* Феномен политического времени // *Полис*. – 2005. – № 1. – С.14. 14. *Modelski G.* *Time, Calendars and International Relations: Evolution of Global Politics in the 21st Century*// Paper presented at the 37th annual convention of the International Studies Association in San Diego, April 16-20. 1996. (report) // <http://faculty.washington.edu/modelski/> 15. Ibid. 16. Цит. за: Современное состояние российской науки о международных отношениях: коллективная монография. – М., 2005. – С.11.